

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱԼԼԱԳՎԵՐԴՅԱՆ ՍԻԼՎԱ ՀԵՆՐԻԿԻ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՎ
ՋԱԼԱԼ ԷՂԴԻՆ ՌՈՒՄԻԻ «ՄԱՍՆԱՎԻ ՄԱՆԱՎԻ» ԳՐՔԵՐԻ
ՀԱՄԵՍԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ժ. 01. 01 - «Հայ դասական գրականություն» և ժ. 01. 07 - «Արտասահմանյան
գրականություն» մասնագիտություններով բանասիրական
գիտությունների թեկնածուի զիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսության

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

ԵՐԵՎԱՆ - 2011

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավարներ՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
ԿՈՋՄՈՅԱՆ ԱՐՄԱՆՈՒՇ ԿՈՋՄՈՅԻ
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԶԱՎԵՆ ՎԱՍԻԼԻ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ
ՂՈՒՈՒՄՅԱՆՅԱՆ ԱԵԼԻՏԱ ԳՈՐԻԳԵՆԻ

բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԽԱՉԻԿ ԳԱԳԻԿԻ

Առաջատար կազմակերպություն՝ ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ

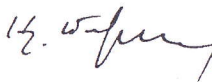
Պաշտպանությունը կայանալու է 2011թ. հունիսի 8-ին՝ ժամը 13³⁰-ին, ԵՊՀ-ում գործող՝ ԲՈՀ-ի գրականագիտության 012 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ ք. Երևան 25, Աբովյան 52^ա, ԵՊՀ-ի հայ բանասիրության ֆակուլտետի մասնաշենք, թիվ 202 լսարան:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ-ի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2011թ. մայիսի 5-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

 Ա. Ա. ՄԱԿԱՐՅԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ատենախոսությունը նվիրված է հայ և պարսիկ միաստիկ բանաստեղծների՝ Գրիգոր Նարեկացու և Ջալալ Էդրին Ռումիի պոեզիայի համեմատական քննությանը: Հեղինակներ, որոնց ստեղծագործությունները դարեր շարունակ եղել են գրականագետների հետաքրքրության առարկան: Հայ, պարսիկ, ինչպես նաև բազմաթիվ այլազգի հետազոտողներ զբաղվել են Նարեկացու և Ռումիի ստեղծագործությունների ուսումնասիրությամբ, վերլուծել են նրանց բազմախորհուրդ և այսօր էլ արդիական ու շատ հարցերում մեզ համար առեղծվածային ու բարդ պոեզիան: Արտահայտվել են նոր մտքեր, երբեմն՝ իրարամերժ կարծիքներ, բայց այդ ամենով հանդերձ՝ մինչ օրս էլ անվերժանելի ու չլուծված բազմաթիվ հարցեր են մնացել, որոնք խոսում են նրանց պոեզիայի խորության, արվեստի բարդ դրսևորումների և մեր ընկալումների ու ոչ համարժեք մոտեցումների մասին:

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԳՈՐԾՆԱՎԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրականացված աշխատանքի արդիականությունը պայմանավորվում է մի քանի հանգամանքներով. նախ՝ մեր կողմից ուսումնասիրվող երկու աշխարհահռչակ հեղինակները՝ Գրիգոր Նարեկացին և Ջալալ Էդրին Ռումին, լինելով երկու հարևան պետությունների՝ Հայաստանի և Իրանի տաղանդաշատ միաստիկ բանաստեղծները, իրենց ժամանակներում անդրադարձել են այնպիսի հիմնախնդիրների ու բարոյահոգեբանական հարցերի, որոնք միշտ եղել են ու չեն դադարի մնալ ժամանակակից, քանի որ մարդկային արժեքներին վերաբերող խնդիրները, մարդու հոգեկերտվածքը բացահայտող խոհափիլիսոփայական տարրերն ու կրոնաբարոյական դրույթները երբևէ չեն կարող դուրս մնալ մարդկային կյանքից: Ավելին, դրանք չեն դադարում մարդու կյանքի անբաժան մասնիկը լինելուց: Առավել ընդարձակ՝ հոգևոր և բարոյական արժեքների կտրվածքով խնդիրը դիտարկելիս անվերապահ կարելի է ասել, որ դրա առաջնության կարիքը միշտ և ամենուրեք է զգացվում, և այն անխուսափելիորեն ուղեկցել է մարդկությանը թե՛ տասնյակ դարեր առաջ, թե՛ այսօր, երբ աշխարհիկ կյանքի հորձանուտներում տառապող մարդը ասես ավելի ու ավելի է հեռացել իր հոգևոր սկզբից:

Ինչ վերաբերում է ժամանակակից մշակութային, քաղաքական և սոցիալական իրադարձություններին, դժվար չէ նկատել նաև, որ երկու հարևան երկրների բարեկամական փոխհարաբերությունների տեսակետից ևս արդիական են դառնում նաև մշակութային, այդ թվում և գրականության ասպարեզում իրականացված բոլոր տեսակի գիտահետազոտական աշխատանքները, քանի որ յուրաքանչյուր ազգի գրականության մեջ արտացոլվում է և՛ նրա անցյալն ու պատմությունը, և՛ հոգեբանական ու խոհափիլիսոփայական կառուցվածքը, և՛ ազգային նկարագիրն ու ճակատագիրը: Ուստի հեռավոր դարերի խորքերից եկող գրական արժեքների վերհանումն ու ուսումնասիրությունը կարող է լինել երկու հարևան պետությունների ու ժողովուրդների միմյանց ճանաչելու լավագույն միջոցներից մեկը:

Լեզունը դարձած այս երկու հեղինակների գլուխգործոցներին դիմելով՝ փորձ է արվել մուտք գործելու նրանցից յուրաքանչյուրի գեղարվեստական ու փիլիսոփայական մտածողության խորքերը, վեր հանելու այնպիսի ընդ-

հանրություններն ու տարբերություններ, որոնց թե՛ հայ և թե՛ պարսից գրականագիտությունը ցայսօր չէր անդրադարձել:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ, ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ուսումնասիրության առարկան հայ և պարսիկ միստիկ երկու բանաստեղծների՝ Գրիգոր Նարեկացու և Ջալալ Էդդին Ռումիի «Մատեան ողբերգութեան» ու «Մասնավիե Մանավի» գլուխգործոց երկերի համեմատական քննությունն է:

Ատենախոսության նպատակն է ցույց տալ հոգեբանական, խոհափիլիսոփայական ու գաղափարական այն բազմաթիվ ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որոնք ընկած են երկու բանաստեղծների հայացքների ու աշխարհընկալումների հիմքում: Ներկայացված ու լուսաբանված կարևոր և առանցքային խնդիրներից յուրաքանչյուրը հիմնավորվել է ուսումնասիրվող երկերից համապատասխան օրինակներով ու մեջբերումներով:

ԹԵՄԱՅԻ ՄՇԱԿՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

Խնդրո առարկա ունենալով երկու բանաստեղծների պոեզիայի համեմատական քննությունը՝ սույն աշխատանքն իրականացնելիս օգտակար և արժեքավոր նյութ ենք քաղել հատկապես փիլիսոփայական ու գրականագիտական այն երկերից, որոնցում ուսումնասիրվել են միստիկան, սուֆիզմը, դրանց համեմատությունը, ինչպես նաև սուրբգրային ակունքների գերակայությունն ու դրսևորումները միստիկական ստեղծագործությունների մեջ: Չնայած մի շարք հայ և պարսիկ գրականագետներ զբաղվել են այս երկու հեղինակների աշխարհայացքի և ստեղծագործական աշխարհի համեմատության աշխատանքով, սակայն սա առաջին փորձն է, որտեղ հանգամանորեն համեմատվում են նրանց երկու նշանավոր գրքերը՝ «Մատեանն» ու «Մասնավիե»: Ընդ որում, համեմատության այս փորձը իրականացվել է ոչ միայն առկա ընդհանրություններն ու շփման եզրերն ընդգծելու, այլև որոշակի տարբերություններն էլ ցույց դնելու նպատակով:

Տվյալ աշխատությունը կարևոր նշանակություն ունի հատկապես հայ-իրանական մշակութային առնչակցության և գրականագիտական ուսումնասիրությունների իրականացման տեսնակյունից: Քննարկման ենթակա միստիկ երկու բանաստեղծներից յուրաքանչյուրը դավանում է սեփական հավատքը, սակայն նրանք երկուսն էլ փորձում են գտնել ճշմարտությունը Աստծու մեջ, որոնել այն ուղիները, որոնք նրանց տանում են դեպի Կատարյալը:

Այսպիսով, լինելով իրարից երեք դար հեռու, լիովին տարբեր աշխարհներում՝ նրանք երկուսն էլ այս յուրահատուկ միստիկական տրամաբանության ու գաղափարախոսության կրողներն ու արտահայտողներն են եղել, մարդու և Աստծու փոխադարձ կապի երզիչները: Երկուսն էլ հաստատել, երգել ու ջատագովել են միևնույն գաղափարը՝ Աստծու կատարելությունը, և մեղավոր մարդու փրկությունը տեսել միայն ինքնակատարելագործման մեջ:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՏԵՄԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՄՔԸ

Գրիգոր Նարեկացու և Ռումիի ստեղծագործությունները՝ «Մատեանն» ու «Մասնավիե» համեմատելիս հիմնվել ենք երկու հեղինակներին նվիրված մեծագործությունների, ինչպես նաև տվյալ համեմատության դաշտում մինչ այդ իրականացված (Ա. Կոզմոյան¹, Ա. Սաֆարյան², Ա. Մաթյան³) աշխատանքների վրա: Ուսումնասիրության հիմնախնդիրներից ելնելով՝ օգտագործել ենք նաև կրոնագիտության, սուֆիզմիտության, աղբյուրագիտության և տիպաբանական համադրության մեթոդաբանական սկզբունքները:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսությունը քննարկվել է ԵՊՀ-ի հայ բանասիրության ֆակուլտետի հայ գրականության և արևելագիտության ֆակուլտետի իրանագիտության ամբիոնների համատեղ նիստում: Արված դիտողությունները, տարբեր ցանկություններն ու նկատառումները հաշվի են առնվել, շտկվել ու լրացվել են ատենախոսության վերջնական տարբերակում:

Աշխատության որոշ դրույթներ և առանձին հարցեր հեղինակի կողմից քննության են առնվել «Կանթեղ», «Գարուն» և «Մերձավոր արևելք» պարբերականներում ու ժողովածուներում հրատարակված հոդվածներում, ինչպես նաև Իրանում և Չայաստանում տեղի ունեցած միջազգային գիտաժողովներին ներկայացված զեկուցումներում:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, համապատասխան տրոհումներ պարունակող երեք գլուխներից, եզրակացություններից և օգտագործած գրականության ցանկից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածության մեջ հիմնավորվում են թեմայի ընտրությունն ու նպատակը: Ուսումնասիրության թեման հարյուրամյակներ ի վեր կողք կողքի ապրած, միմյանց մշակույթին, լեզվին, գրականությանը քաջածանոթ, միմյանց վարք

¹ Կոզմոյան Ա., Չայոց և պարսից միջնադարյան քնարերգության համեմատական պոետիկան, Ե., 1997:

Տե՛ս նաև՝ Պարսից պոեզիայի ընտրանի, Ս. Կապուտիկյանի թարգմանությամբ, տողացի թարգմանեց, առաջաբանը գրեց և ծանոթագրեց Արմանուշ Կոզմոյանը, Ե., 2004:

² Սաֆարյան Ա., Գրիգոր Նարեկացին և սուֆիզմը, Իրան-նամե, Ե., 1993, No 1, էջ 28: Տե՛ս նաև՝ Ի վկայություն Նարեկացու աստվածաբանական ռեալիզմի, Երևանի համալսարան, Գիտաինֆորմացիոն հանդես, ԵՊՀ, թիվ 3(74), 1992, Գրիգոր Նարեկացու ու սուֆի բանաստեղծների ստեղծագործություններում ավանդական պատկերների աղասարակացման մասին, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 73 ԳԱԱ, 1993, թիվ 2:

³ Մաթյան Ա., Գրիգոր Նարեկացու Մատեանը և իրանական միստիկ գրականությունը, «Հասկ» հայագիտական տարեգիրք, էջ 83-99:

ու բարքից և կենցաղից խորապես ազդված ու նաև սերտորեն կապված հարևան երկուերկրորդների՝ Իրանի ու Հայաստանի գրականության պատմության որոշակի մի հատվածն է, որի տեսադաշտում համեմատության նյութ են դարձել հայ և պարսից միաստիկ երկու բանաստեղծների՝ Գրիգոր Նարեկացու և Ջալալ Էդրիմ Բուսնի պոեզիան: Այստեղ տեսնում ենք հայացքների, աշխարհըմկալման, խոհափիլիսոփայական ու գաղափարական ընդհանրություններ ու շփման եզրեր, ինչպես նաև բազմաթիվ տարբերություններ:

Ատենախոսության մեջ փորձ է արվել հնարավորինս լիակատար ներկայացնել ուսումնասիրվող հարցերի ամբողջական պատկերը:

Աշխատանքն իրականացնելիս սկզբնաղբյուր են ծառայել Ա. Կոզմյանի, Յ. Գ. Թամրազյանի, Ա. Զառինքուբի, Բ. Զամանիի և այլոց կատարած ուսումնասիրությունները:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ ԵՎ ՋԱԼԱԼ ԷԴՐԻՄ ՈՒՄԻ

Աշխատանքի առաջին գլխում ներկայացվել են երկու բանաստեղծների ապրած ժամանակաշրջանները, նրանց կենսագրություններն ու ստեղծագործական մտածողությունը, որոնց տիպաբանությունը չափազանց կարևոր է երկու հեղինակների երկերի ընդհանրություններն ու տարբերությունները հստակեցնելու համար: Գլուխը բաղկացած է վեց ենթագլուխներից՝

1. «Նարեկացին և Բուսնի իրենց ժամանակի համատեքստում».
2. «Նարեկացու միաստիցիզմի դրսևորման տարրերը «Մատենան ողբերգության» երկում».
3. «Սուֆիզմն ու նրա էությունը».
4. «Նարեկացու և Բուսնի ստեղծագործական ժառանգությունը».
5. «Նարեկացու «Մատենանի» և Բուսնի «Մասնավի» ստեղծման փուլերն ու նրանց կառուցվածքը».
6. «Նարեկացին և Բուսնի ժողովրդի գիտակցության մեջ՝ ավանդապատումներում»:

Մանրամասն ներկայացվել են Հայաստանի 9-10-րդ և Իրանի 11-12-դարերը, որոնցում ապրել ու ստեղծագործել են մեր կողմից ուսումնասիրվող հեղինակները: Երկու դեպքում էլ քաղաքական, սոցիալական ու մշակութային ծաղկուն ժամանակաշրջանը բարենպաստ հող են նախապատրաստել նրանց զարգացման համար:

Նարեկացու և Բուսնի աշխարհայացքի, ստեղծագործական մտքի և պոետիկական պատկերների ձևավորման խնդրում հույժ կարևոր դեր ու նշանակություն ունեն նրանցից յուրաքանչյուրի դավանած կրոնն ու ընտրած հոգևոր ուղին, ուստի, ըստ անհրաժեշտության, հանգամանորեն ներկայացվել են քրիստոնեական միաստիցիզմի և իսլամական սուֆիզմի գաղափարախոսության դրույթները: Այնուհետև բերված օրինակների միջոցով ի ցույց են դրվել նրանց միաստիկական գաղափարների գեղարվեստական դրսևորումները: Այս կտրվածքով համեմատական քննության են ենթարկվել առկա ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

Այնուհետև ներկայացվել են երկու գլուխգործոց երկերի՝ «Մատենանի» և «Մասնավի» ստեղծման փուլերն ու դրանցից յուրաքանչյուրի կառուցվածքը:

Առաջին գլխի ավարտին ներկայացվել են նաև լեզուն դարձած երկու հեղինակների մասին հյուսված ավանդազրույցներն ու պատումները, որոնք, անկասկած, երկու հանձարների կյանքի ուղեկիցներն են և արտահայտում են սեփական ժողովուրդների պաշտամունքային վերաբերմունքը:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՍԱՐՄԻՆԸ ԵՎ ՀՈԳԻՆ ՈՐՊԵՍ ՄԻՍՏԻԿԱԿԱՆ ՄՏԱՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀՆՍԲ

Գրիգոր Նարեկացու և Ջալալ Էդրիմ Բուսնի ստեղծագործությունների համեմատությունն ակնհայտ են դարձնում այն ընդհանուր դրույթները, որոնց հիմքի վրա ձևավորվում է միաստիկական մտահայեցողություն երևույթը: Ակնհայտ են դառնում բազմաթիվ տիպաբանական և ծագումնաբանական ընդհանրություններ, որոնք գալիս են միջնադարյան մարդու մտածողական համակարգից և առաջին հերթին՝ Սուրբ գրքերից, ապա նաև կրոնական բազմաթիվ գաղափարախոսություններից, համամարդկային մտավոր ձեռքբերումներից և տարբեր փիլիսոփայական ուղղություններից:

1. Ինքնաճանաչման խնդիրը Նարեկացու և Բուսնի պոեզիայում

«Ինքնաճանաչումը» (خود شناسی), կրոնափիլիսոփայական հենք ունեցող խնդիր է, որն իր տեղն ու կարևորությունն է գտել ոչ միայն հայ և պարսիկ, այլև ընդհանրապես աշխարհի բոլոր խոշոր մտածողների ստեղծագործական համակարգերում: Դեռևս անտիկ փիլիսոփայությունից է գալիս «ճանաչիր ինքդ քեզ» կարգախոսը: Մահմեդական հավատքի ջատագովները ինքնաճանաչումը հավասարեցնում են Աստծուն ճանաչելու հետ: Դուրանի բառերով ասած՝ «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ» (Նա ով ճանաչեց ինքն իրեն, կճանաչի նաև իր Աստծուն): Փաստորեն, «ինքնաճանաչումը» Աստծո և աշխարհի ճանաչման ճշմարիտ բանալին է համարվում: Մուհամմադ մարգարեի խոսքերը, բեկվելով միաստիկ գրողի՝ Բուսնի բանաստեղծական և կրոնափիլիսոփայական հայացքներին, կրկին հաստատում են ասվածը:

بهر آن پیغمبر این را شرح ساخت هر که خود را شناخت، یزدان را شناخت⁴

Մարգարեն այս խոսքերն ստեղծեց այն բանի համար, որ [հայտնի լինի] Ով ինքն իրեն ճանաչի, կճանաչի նաև իր Տիրոջը:

Նույն իմաստն է պարունակում Բուսնի հետևյալ քառյակը՝

ای نسخه نامه الهی که تویی وی آینه جمال شاهی که تویی

بیرون ز تو نیست هر چه در عالم هست در خود بطلب هر آنچه خواهی که تویی⁵

Ով աստվածային պատկերի կրկնօրինակ,

⁴Բուսնի, Մասնավի Մանավի, Թեհրան, 1371 (հայկ. թվ. 1992), հիմնգրող գիրք, 2114:

⁵Ջալալ Էդրիմ Բուսնի, Քուլիյաթ Դիվանե Շամս, (Շամսի Դիվանը), Թեհրան, 1373 (հայկ. թվ. 1994), 1921-րդ քառյակ:

Եվ ո՛վ արքայական փառքի հայելի,
Քեզնից դուրս չէ այն՝ ինչ կա տիեզերքում,
Քո մեջ փնտրիր այն՝ ինչ որ ցանկանում ես: Դա ինքը ես:

Գրիգոր Նարեկացուն ևս հուզող հարցերից է եղել մարդու ծագման և ինքնաճանաչման առեղծվածային խնդիրը: «Մատեանում» կարդում ենք հետևյալը.

Որ ոչ իսկ ծանեայ զիս երբեք զիտել,
Թէ յո՞վ և յո՞ր պատկերել վասն ո՞ր զոյացայ⁶:

Միստիցիզմի պարագայում «ինքնաճանաչումը» միշտ չէ, որ պետք է հասկանալ որպես ռացիոնալ երևույթ: Օրինակ՝ սուֆիզմում «ռաբիտա» կոչվող տեխնիկական ձևը մշակված էր այն նպատակով, որպեսզի շեյխը կենտրոնացման միջոցով (توجه) Աստվածային էներգիան փոխանցի իր աշակերտ սուֆիին: Աշակերտ-ուսուցիչ այդ տեխնիկան դառնում էր մի միջոց, որպեսզի աղետատու իր անհատականության մեջ խորանա և ավելի ու ավելի էներգիա ներառի⁷: Համաձայն սուֆիական ուսմունքի՝ «մարդու կատարելագործման ու ինքնամաքրման տանող հիմնական ուղիները երեքն են՝ ճգնակեցությունը, իմաստությունն ու միասնությունը⁸», ըստ որի մարդու ճանաչողության ու իմաստության գլխավոր տարրը սեփական ես-ի բացահայտումն ու լիակատար ճանաչումն է: Դա այն հիմնականն է, որի միջոցով մարդը պիտի կարողանա ճանաչել նաև Բարձրային ու դեպի Նա տանող փրկության ուղիները:

Ինքնաճանաչման երևույթը ծնում է բազմաթիվ այլ հարցեր և առաջադրում նորանոր խնդիրներ, քանի որ դրանից հետո միայն հնարավոր պիտի դառնա ճանաչել նաև բովանդակ աշխարհը: Երևույթ, որը բնորոշ է ոչ միայն հայ կամ պարսիկ մտածողությանը, այլև առհասարակ ողջ մարդկությանը:

2. Մարդու երկվության թեմայի դրսևորումները Նարեկացու և Ռումիի պոեզիայում

Ինքնաճանաչման ձգտումն ու ջանքերը միստիկի հոգում ծնում են նոր զգացումներ ու նրան կանգնեցնում բարդ երկընտրանքի առջև: Այս կտրվածքով ամենահատկանշականը մարդու էության մեջ երկվության կամ «ամբիվալենտության» երևույթի առկայությունն է հոգու և մարմնի, ինչպես նաև անբաժանելի զգացումների՝ դրականի ու բացասականի միջև:

Մեր կողմից ուսումնասիրվող երկու միստիկ բանաստեղծներին ևս հատուկ է մարդու երկբևեռվածության կամ ամբիվալենտության խնդիրը բոլոր մակարդակներում, սկսած մարմնի և հոգու փոխհարաբերությունից մինչև մարդկային ամենասովորական կողմերի դրսևորումը, որը երկու դեպքերում էլ լավագույնս արտացոլված է նրանց կողմից: Մի դեպքում, Նարեկացու «Մատեանում» ակնհայտ հոգեբանական և գեղարվեստական հնարքներից են առատորեն սփռված երկվության բացահայտ դրսևորումներն ու արտահայտությունները.

Ըմպանակք երկու յերկոսին ձեռին,
Մինն արեամբ, և միւսն՝ կաթամբ,
Երկու բուրանոցք կայծակնաւորք,
Մինն խնկով, և միւսն՝ ճենճերիւ,
Սկաւառակք կրկին կրաւորականք համոց,
Մինն՝ քաղցու, և միւսն՝ դառնութեամբ,
Բաժակք զոյգ առ երկուս բերմունս,
Մինն արտաւսր, և միւսն՝ ծծումբ...:

(Բան L-9, էջ 365)

Մյուս դեպքում՝ նույնպես: Ասես Ռումին, շարունակելով Նարեկացու միտքը, կամ կրկնելով նրան, հաստատում է.

گاه ماهی باشد او و گاه، شست
نیم او حرص اوری، نیمش صبر
نیمه دیگر سپید همچون ماه
هر که آن نیمه ببیند رد کند

(Մասնավի, երկրորդ գիրք, 604-608)

Քանի որ մի անձի մեջ երկու սկիզբն էլ կա, [Նա] մերթ ծուկ է դառնում, մերթ հողային: Նրա կեսը հավատացյալ է, կեսը՝ հեթանոս Կեսը՝ ազահություն, կեսը՝ համբերություն: Կովի նման, ձախ կողմն ամբողջությամբ սև է, Իսկ մյուս կողմը՝ լուսնի նման սպիտակ: Ով այս կողմը տեսնի, կվանի [այս], Ով մյուս կողմը տեսնի, կվանի [այն]:

Այս և նման տողերը ակնարկում են հողածին մարդու երկու հիմնական անառարկելի՝ և՛ քայքայվող ու ոչնչացող, և՛ փրկության արժանացող կողմերի առկայությունը: Եվ Ռումին, և՛ Նարեկացին տեսնում են մարդուն իր աշխարհիկ ցանկությունների և կատարելագործման ջանքերի «ներհակության» մեջ: Այդ երկու զգացումների մեջ էլ ձևավորվում է «մարդու» կերպարը Նարեկացու և Ռումիի պոեզիայում:

⁶ Նարեկացի Գր., Մատեան ողբերգութեան, Աշխատասիրութեամբ՝ Պ. Խաչատրյանի և Ա. Ղազինյանի, Ե., 1983, Բան ԽՅԶ-Ա, էջ 423:

⁷ Sten Buehler Arthur, Sufi heirs of the prophet, The Indian naghbondiyya and the Rise of the mediating Sufi sheyk, Colombia, 1998, 5nd chapter.

⁸ Միասնությունը կամ "وحدت الوجود", սուֆիզմի հիմնական տարրերից մեկն է, որն սկիզբ է առնում հնդկական pantajali փիլիսոփայությունից: Այն մի շարք այլ երկրների փիլիսոփայության մեջ հանդես է գալիս որպես pantheism, որը բառացի նշանակում է՝ «Աստված ամեն բանի մեջ է», իսկ մեկնաբանվում է այսպես. «Աստված է տիեզերքի հոգին, և տիեզերքը՝ Աստծու մարմնացումն է»: Սուֆիզմում գտած նրա մեկնությունը հետևյալն է. ջրի գույնը ափսեի գույնն է, որի մեջ է այն: Աբդ-օլ-Ռահման Ջամին՝ պարսիկ անվանի սուֆի բանաստեղծն այս կապակցությամբ ընդգծում է. «Չնայած մարդն իր պագշտու ու կենդանական մարմնի պատճառով մեղքերի մեջ է ընկղմված, սակայն իր հոգու շնորհիվ կատարյալ լույսով է ողողված: Եթե որևէ կողմ շրջվի և որևէ բան ուշադրության արժանացնի՝ նրա գույնն էլ կստանա»: Հետաքրքրական են նաև այս մասին գրած նրա չափածո տողերը՝

کافتاد بر آن پرتو خورشید وجود
خورشید در آن شیشه همان رنگ نمود

اعیان همه شیشه های گوناگون بود
هر شیشه که بد سرخ و یا زرد و کبود

Բոլոր երևույթները գունավոր ապակիների պես են, որոնց մեջ արտացոլվում են արևի ճառագայթները: Յուրաքանչյուր ապակի, որ կարմիր է, դեղին կամ կապույտ՝ Արեգակն էլ նրանում նույն գույնն է արտացոլում:

3. Խոստովանություն և ինքնամաքրում

Գրիգոր Նարեկացու և Ջալալ Էդրիմ Ռումիի գաղափարների ու ստեղծած պատկերային համակարգերի կենտրոնում ընկած է կատարելության ու փրկության ձգտող «մեղավոր» մարդը: Մարդ, որն ինքնաճանաչման միջոցով փորձում է գիտակցել մարմնի և հոգու գործած մեղքերն ու ձգտում մաքրվել ու ձերբազատվել դրանցից:

Մարդն արդեն ի սկզբանե ծնվում է նախամարդու մեղքի կնիքը ճակատին: Իսկ ապաշխարանքը դեպի Տերը դառնալու առաջին քայլն է, որը նրա ճամփան ուղղորդում է դեպի հոգու մաքրագործում և ի վերջո՝ փրկություն: Սա, ըստ էության, համամարդկային բնույթ կրող մի երևույթ է՝ յուրահատուկ մարդկային էությանը, քանի որ նա ոչ միայն ի ծնե կրում է նախամարդու մեղքը, այլև իր երկկողմ՝ հողեղեն մարմնի առկայությամբ անվերջ մեղանշում է: Սակայն քանի որ Արարիչը մարդու մեջ միևնույն ժամանակ ստեղծել է նաև հրեշտակային ու աստվածատենչ ոգին, ուստի մեղքերի մեջ թաթախվելուց հետո նրա մեղավոր հոգին ձգտում է մաքրագործման և ազատագրվելու երկրային չարիքներից, որի առաջին քայլը նրան մղում է խոստովանության ու ապաշխարանքի: Սուրբ գրքերում հաճախ է խոսվում ապաշխարության ու մեղքերը քավելու մասին, առաջարկվում են տարբեր միջոցներ: Ապաշխարության մասին կարդում ենք՝ «ասում են ձեզ, սակայն եթե չապաշխարեք, ամենքդ էլ նոյնպես պիտի կորչեք»⁹: Երկու հեղինակներն էլ մեղավոր մարդու փրկության առաջին քայլը համարում են մեղքի գիտակցումն ու դրա ճանաչումը, որին հաջորդում է խոստովանանքն ու զանազան միջոցներով այն քավելու գործընթացը: Թերևս աշխարհի բոլոր միստիկներին հատուկ ճգնակեցությամբ ու ծոմապահությամբ, նաև մարմնական զանազան զրկանքների ու տանջանքների միջոցով պատյանի (մարմին) քայքայումը հանուն լույսի (հոգի) ճառագման, հենց մեղքի գիտակցության ու դարձի գալու տրամաբանական հետևանքն է իրականում:

گر سپاه کردی تو نامه عمر خويش / توبه کن آنها که کردستی تو پیش
عمر اگر بگشتت، بیخش این دم است / آب توبه اش ده، اگر او بی نم است
بیخ عمرت را بده آب حیات / تا درخت عمر گردد بانبات

(Մասնավի, երկրորդ գիրք, 2221-2223)

Եթե արդեն սևացրել ես կյանքիդ էջերը,
խոստովանի՛ր մինչ օրս գործած մեղքերիդ համար:
Եթե կյանքն անցել է, ոչինչ, ներկա պահն է կարևոր,
խոստովանությամբ խոնավացրու (ողբա) եթե այն չոր է:
Կենաց ծառը ջրի՛ր ապաշխարության ջրով (արտասուքով),
Որպեսզի այն բերքառատ ու կենսատու դառնա:

Նարեկացի.

Այլ արդ, քանզի որպես ոչ է առանց Քրիստոսի աստուծոյ ոգւոց
փրկութիւն,
Եւ ոչ առանց տեսման աչաց՝ առ լոյս զուարճութիւն,

⁹ Դուկ. 13. 5:

Եւ կան առանց արուսեկին նշուլից՝ արեւու երբեք քաղցրութիւն,
Այսպէս եւ ոչ առանց խոստովանութեան ծածկութից
Եւ ստգտանաց անձին՝ քաւութիւն:

(Բան Ծ-ա, էջ 442)

Այստեղ տեղի է ունենում մեղավոր մարդու հոգեբանական պայքարը ինքն՝ իր հետ. սակայն կարծես թե մարդ ինչքան ձգտում է հեռանալ մեղքերից ու մոտենալ Բարձրյալին, այնքան ավելի հեռու ու հեռու է թվում Տերը, այնքան առավել անհնարին՝ նրա տեսությանն արժանանալը: Ինչքան խորանում է այս տարածությունը, այնքան զորանում և ուժգնանում է նաև նրան տեսնելու տենչն ու ներքին հույզը: Յենց այդ հույզն է, որ միստիկին նախապատրաստում է տրանսի՝ հոգեպայծառության (Ֆանա) պահի վայելքին: Այն անտեսանելի, բայց մշտնջենական իրոճն ու սերը սուֆիի կատարելագործման ճանապարհի առաջին աստիճանն է, որի հետևանքով ծնվում, աճում և զնալով հետզհետե ավելի ու ավելի են խորանում միստիկի հոգու տվյալանքներն ու Բարձրյալին տենչալու հոգեվիճակը: Ահա թե ի՛նչ են քարոզում սուֆիները՝ բռնել ճգնակեցության ուղին, ապաշխարել և ինքնամաքրագործման միջոցով ազատագրել հոգին.

در ریاضت، آیده بی رنگ شو / همجو آهن ز آهنی بی رنگ شو
تا ببینی ذات پاک صاف خود / خویش را صافی کن از اوصاف خود
بسی کتاب و بی معید و اوستا / بیی اندر دل، علوم انبیا

(Մասնավի, առաջին գիրք, 3459-3461)

Երկաթի պես գունաթափվի՛ր մաքրվի՛ր երկաթի գույնից,
ճգնակեցության մեջ, անգույն ու պարզ հայելի դարձի՛ր:
Բոլոր որակներից քեզ այնպես մաքրի՛ր,
Որպեսզի տեսնես ճշմարիտ էությունը:
Սրտիդ մեջ կտեսնես, մարգարեների գիտությունները՝
Առանց որևէ գրքի, ուսուցչի և առաջնորդի:

Ռումիի և Նարեկացու համար ապաշխարությունն ու խոստովանությունը վերածնունդ են, լավագույն միջոց կենաց ծառը կրկին բերքառատ դարձնելու համար: Այստեղ կարևորագույն դերը պատկանում է արտասովախառն խոստովանությանը. «արցունքների հետ երևան է գալիս մի գործընթաց, որ թույլ է տալիս զգայական շերտերից անցնել բանականին, աչքի լույսից հասնել հոգու լույսին, զղջանքից՝ էքստազի վիճակին...»¹⁰:

Նարեկացին այդ բազում ու անծայրածիր հանցանքների մեջ, ձեռքերը դեպի երկինք պարզած, հավատացյալի հույսով «ի խորոց սրտի» աղոթքն է ուղղում երկնքի ու երկրի Տիրակալին, հենց այնտեղ էլ որոնում փրկության միակ ուղին: Թվում է, թե նրանք երկուսն էլ երկրի վրա ապրող, սակայն ընդմիշտ դեպի երկինք, դեպի բարձրյալի կատարելությունը տանող ուղիներով են խոյանում, այնտեղ միայն փնտրում ինքնամաքրման ու փրկության նշույլները:

¹⁰ՄահեԱճնի և Ժան-Պիեռ, Գրիգոր Նարեկացին և իր «Մառյան ողբերգության» երկը, Ե., 2004, էջ 101:

4. Գոգու վերադարձը սկզբնաղբյուրին և Սիրո Ֆենոմենը

Դեպի Աստված կամ, այլ կերպ ասած, դեպի «սկզբնաղբյուրը» վերադառնալու գաղափարը բազմիցս արտացոլվել է և՛ Ղուրանում, և՛ Աստվածաշնչում, և՛ մի շարք փիլիսոփայական տեսություններում ու գաղափարախոսություններում: Հաճախ արտահեղման գաղափարը փիլիսոփայության մեջ համեմատվում է Արեգակի հետ. արևն իր լույսը հավասարապես տարածում է, սակայն այն երբեք չի պակասում: Խնդիրը կարելի է դիտարկել երկու՝ մարմնի և հոգու տեսանկյուններից: Մարդկային մարմինը հողածին է, ու քանի որ այն ստեղծվել է հողից, ապա ի վերջո հողին է վերադառնում՝ իրեն շունչ պարզևած սկզբին: Սակայն այստեղ խոսքը ոչ միայն մարմնի վերադարձի մասին է, այլև՝ հոգու: Սուֆիական աշխարհընկալման համաձայն կատարելության ձգտող հոգին անվերջ տառապում է այս անցողիկ աշխարհում՝ ապրելով անկատար ու մեղավոր մարմնի մեջ, ուստի անընդհատ ձգտում է կատարելության հասնել ու միաձուլվել իր սկզբնաղբյուրին: Բնականաբար, սկզբնաղբյուրը Աստվածն է, որը ստեղծել է աշխարհը: Հենց դրան են նվիրված հոգեվարժանքները, որոնցով զբաղվում են միստիկները՝ մերժելով մարմինն ու հեռանալով աշխարհայինից: Նրանց հոգիները տենչում են մերժենալ ու միաձուլվել այն կատարյալ հոգուն, որտեղից գոյացել են իրենք:

از همـانجا كـامد آنجا می رود

آنچه از دریا بدریا می رود

(Մասնավի, առաջին գիրք, 767)

Այն, ինչ մի ծովից՝ մյուսն է գնում, Այնտեղ է վերադառնում, որտեղից որ եկել է:

Այլ է պատկերը Նարեկացու «Մատենում»: Այստեղ, ի տարբերություն Ռումիի, քողարկված ու խորհրդավոր են պատկերները, ու թվում է, թե չկա և ոչ մի որոշակի արտահայտություն մարդու ստեղծման աղբյուրի ու հոգու արմատների մասին, սակայն խորաթափանց հայացքը կարող է նկատել բառեր, որոնց շղարշի ներքո արտացոլված է մուսուլման փիլիսոփայական գաղափարը.

Հրամայեա՛, գթած, խնամակալ, գովեալ,
Լոյս անշիջանելի, զաւրութեամբ անսահմանելեալ,
Զի նոր հաստատեսցի գոյութիւն բնութեանս
Մարմնեղէն յարկի անդամոցս:
Յորում հանգուցեալ անլքանելի՝ բնակեսցես բազմեալ՝
Վխորժ տենչանալք, միութեամբ հոգուս իմ ընդ քեզ,
Զապականութիւն մեղացս մերժեալ իսպառ՝
Յանարատութիւն զիս պատրաստեսցես,
Ամենակեցոյց թագաւոր անմահ, տըր Յիսուս Քրիստոս,
Արհնեալ յաւիտեանս:

(Բան 3Ը-դ, էջ 564)

Այն ամենը, ինչ փիլիսոփայության մեջ ներկայացվում է որպես «հոգու թռիչք», «հոգու ճանապարհորդություն», «հոգու վերածնունդ» կամ «հոգու վերադարձ», սուֆիական ուսմունքի մեջ հանդես է գալիս որպես «բոլոր տեսակի կապերից ու կապվածություններից ձերբազատվելու» Ֆենոմեն: Այդ ֆենոմենը իսլամական սուֆիզմում նկարագրվում է զանազան օրինակներով,

որով, որոնցից ամենաուշագրավը ցայգաթիթեռի ու մոմի մողելն է. մինչև այն պահը, երբ ցայգաթիթեռը թռչում է մոմի շուրջը, զմայլվում է նրա գեղեցկությամբ ու լույսով, սակայն երբ հավում է նրան, այլևս անէանում է, մնում են միայն կրակն ու լույսը: Ահա թե որն է կատարյալ մերժեցումը: Ամբողջ խնդիրը գիտակցության բացառման և սրտի ու զգացմունքի թելադրանքով շարժվելու մեջ է: Եթե ցայգաթիթեռը գիտակցի իր՝ մոմի կրակուն ալրվելը, նա երբեք չի ձգտի մերժենալ նրան, սակայն նա իր միստիկ ձգտումների մեջ անէանում ու հրաժարվում է սեփական ես-ից: Այստեղ հատկանշական է նաև այն, որ Աստծուն միանալու միստիկական գաղափարը հաճախ իրականացվում է հոգևոր վարժանքների՝ աղոթքների, նշանակալից բառերի ու արտահայտությունների կրկնությամբ ու խիստ կենտրոնացումների միջոցով, որոնց մեջ հույժ կարևոր է աղոթքի դերը, քանի որ «աղոթքի ընթացքում ներհյուսվում են էքստատիկ աստվածաբանության բոլոր աստիճանները, և էքստազը կայանում է զերագույն էության անըմբռնելի ընկալմամբ՝ հիացման, զարմանքի, հափշտակության վիճակում» (Արեուպագացու էքստազի մասին է)¹¹:

Սուֆիներն իրենց հոգեվարժանքի և, մասնավորապես, կենտրոնացման առաջին փորձերն ստանում էին Ղուրանի հատվածների կրկնողությամբ¹²: Հմարք, որը կարելի է տեսնել և՛ Նարեկացու և՛ Ռումիի պոեզիայում, և սրանց ի ցույց դնելը առանձնապես մեծ ջանքեր չի պահանջում:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ՍՈՒՐԲՈՐԱՅԻՆ ԽՈՍԹԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ «ՄԱՏԵՆՈՒՄ» ԵՎ ԶԱԼԱԼ ԷՂՂԻՆ ՌՈՒՄԻԻ «ՄԱՍՆԱԿՈՒՄ»

Սաղմոսյան և Ղուրանյան ազդեցություններ

Միստիկ երկու բանաստեղծների ստեղծագործությունները լուսաբանելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նրանց կրած ուղղակի և անուղղակի ազդեցությունը իրենց դավանած Սուրբ գրքերից: Մի դեպքում՝ Աստվածաշնչի ու Սաղմոսների անթարադարձն ու արտացոլումը Նարեկացու «Մատենում», իսկ մյուս դեպքում՝ Ղուրանի խոսքն ու նրա ոգին Ռումիի «Մասնավիում»: Ուսումնասիրությունն իրականացվել է չորս պայմանական ենթախմբերով.

1. Կառուցվածքային ազդեցություններ և մեմանակումներ

¹¹ Թամրայան Հր. Հ., Գրիգոր Նարեկացին և նորալատոնականությունը, Ե., 2004, էջ 188:

¹² Ղուրան կարդալը և այն լսելը (սամա) հոգեվարժության ամենատարածված ձևերից մեկն էր: Եեյխերի վկայությամբ՝ մի գիշերվա ընթացքում 70 հազար անգամ կրկնում էին Ղուրանի «Թահլիլ» կոչվող աղոթք-բանաձևը. լա-իլախա-իլ լա-լլախ... (2կա Աստված բացի Ալլահից...ևն): Տես Պարսից պոեզիայի ընտրանի, Ս. Կապուտիկյանի թարգմանությամբ, տողացի թարգմանեց, առաջաբանը գրեց և ծանոթագրեց Ա. Կոզմոյանը, Ե., 2004, էջ 25:

Ե՛վ Նարեկացին, և՛ Ռումին կատարելապես տիրապետել են իրենց դավանած Սուրբ գրքերի արտացոլման արվեստին և ունենալով կրոնական և ժամրային նախօրինակը՝ գիտակցորեն թե ենթագիտակցորեն նմանակել դրանց: Երկու գլուխգործոց ստեղծագործությունների պարագայում էլ նկատվում են ոչ միայն մտքերի ու խոհերի, այլև գեղարվեստական մտածողության, ինչպես նաև կիրառած արտահայտչաձևերի առնչություններ ու ազդեցություններ: «Բացառված չէ, որ Նարեկացին աչքի առաջ իբրև օրինակ ունեցել է սաղմոս-բանաստեղծությունները, որոնք երգվել են, և ինքն էլ ձգտել է ստեղծել այդպիսին»¹³: Այսպես, ահա, առավել ցայտուն են Նարեկացու «Մատեանի» և սաղմոսների կառուցվածքային ու ձևային նմանությունները, մասնավորապես Աստծո հետ երկխոսության և նրան հաղորդակցվելու ներշնչման պահերին: Խոսքեր, որոնք ներկայանում են աղոթքի, մեղքերի քավության և փրկության աղաչանքների տեսքով: Ռումիի «Մասնավիում» նույնպես դժվար չէ նկատել Ղուրանի հետ ունեցած կառուցվածքային ակնառու ընդհանրություններ: Այս առանձնահատկության շնորհիվ մի շարք գրականագետներ՝ համծին Ա. Շիմելի «Մասնավիում» համարել են Ղուրանի անգերազանցելի մեկնաբանություններից մեկը, որն սկզբից մինչև վերջ շաղախված է դուրանյան այաթներով ու արտահայտություններով և խորապես արտացոլում է դուրանյան կառուցվածքային-իմաստային յուրահատկությունները:

2. Սուրբգրային խոսքի ուղղակի մեջբերումներ և պատկերային համապարզի ազդեցություններ՝ ակնարկների տեսքով

Նարեկացու «Մատեանում», ինչպես նաև Ռումիի «Մասնավիում» ակնհայտ են տողեր, որոնցում ուղղակիորեն մեջ են բերվել մի դեպքում աստվածաշնչյան խոսքերն ու սաղմոսները, մյուս դեպքում՝ Ղուրանի այաթները կամ հադիսները:

Նարեկացու «Մատեանում» կարդում ենք.

Քանզի գիհ՞րդ արդեք գշուք երջանկին

Ինձ՝ դատապարտելոյս նմանեցուցից՝ ասել ընդ նմին,

Թե՛ Ոչ մերձեցաւ առ իս թիրեալն սրտիւ: (Բան 4Ա-ա, էջ 486)

Վերջին տողում նշված «Ոչ մերձեցաւ առ իս թիրեալն սրտիւ» արտահայտությունը ուղղակիորեն մեջ է բերվել Դավթի սաղմոսների գրքից, որտեղ նշված է. «Ծուռ սիրտ ունեցողն ինձ չմոտեցավ, անգզամն ինձնից խոտորվեց, բայց ես հոգ չարեցի»¹⁴:

Նման հնարք կարելի է նկատել նաև Ռումիի «Մասնավիում».

باز شد که انا إليه راجعون¹⁵

مصطفى فرمود: دنيا ساعتیست

(Մասնավի, առաջին գիրք, 1140-1142)

Ձևը անձևությունից դուրս եկավ,

صورت از بی صورتی آمد برون

پس تورا هر لحظه مرگ و رجعتیست

¹³ Քալանթարյան Ժ., Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգության» պոեմի և սաղմոսների առնչությունները, Ս. Էջմիածին 1997, էջ 17:

¹⁴ Սաղմոս, 100.4:

¹⁵ Ղուրան, 20, 156:

Բացահայտվեց այն, որ «դեպի Նա ենք վերադառնալու»

Ուրեմն քեզ ամեն վայրկյան մահն ու վերածնունդն են սպասում, Մարգարեն ասել է. «կյանքը մի ժամ է»:

Այս չորս տողերից յուրաքանչյուրը պարունակում է դուրանյան նույնիմաստ արտահայտություն: Առաջին նախադասությունը՝ «ամձև աշխարհի ձևավորվելը», անկասկած, հուշում է աշխարհի արարումը, քանի որ, համաձայն Աստվածաշնչի խոսքի և Ղուրանի, «Աստված աշխարհը ստեղծեց ոչնչից»: Արտահայտություն, որը կարծես մերժեցնում է և Աստվածաշունչն ու Ղուրանը: Իսկ "إنا إليه راجعون" (դեպի Նա ենք վերադառնալու) արտահայտությունը «դեպի Աստված վերադառնալու» գաղափարն է, որը բառացիորեն մեջ է բերվել Ղուրանի «Ալ-Բադարա» սուրայի 156-րդ այաթից: Սա և նրան հաջորդող տողը խոսում են մարդու «վերածննդի» մասին, որ մարդն անվերջ ձգտում է վերադառնալ ու միանալ իրեն կյանք ու գոյություն պարզևած սկզբին: Քառատողի վերջում, որպես տրամաբանական ավարտ, հիշատակվում են Մուհամմադ մարգարեի խոսքերը՝ «կյանքը մի ժամ է լոկ»: Նշենք նաև այն, որ Ռումին մեջ է բերել մարգարեի հայտնի հադիսի ընդամենը մի մասը, որի ամբողջական տեսքը հետևյալն է. "الدنيا ساعة فاجعلها طاعة", ասել է թե՛ հովտային այս կյանքը մի ժամ է լոկ, ուրեմն շտապիր ապաշխարել:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ և՛ Նարեկացու, և՛ Ռումիի պոեզիայում Սուրբ Գրքերից մեջբերված համապատասխան արտահայտությունները վարպետորեն հանգավորվել ու համապատասխանեցվել են «Մատեանի» և «Մասնավիի» այլ տողերի ոճական ու բանաստեղծական կառույցին՝ մերվելով այնպես, ասես դրանք ոչ թե Աստվածաշնչի կամ Ղուրանի, այլ հենց իրենց՝ հեղինակների շարադրանքների արդյունքն են:

Նարեկացու «Ի խորոց սրտի խոսք ընդ Աստծու» արտահայտությունը, որով սկսվում է պոեմի ամեն մի գլուխը, աղոթք ու աղերս է: Ակնհայտ են և այն ոգեշունչ ու ջերմեռանդ խոսքերը, որոնք պետք է հասնեն Աստծուն, արձագանք գտնեն երկնային ոլորտներում: Պատկերավոր խոսքը Նարեկացու «Մատեանում» խոր արձատներ ունի: Գրականության պատմության, մասնավորապես հոգևոր գրականության մեջ այն կատարելատիպ է և միանգամայն ակնառու կերպով գալիս է Աստվածաշնչյան խոսքից՝ ակնարկի տեսքով.

Եւ յարդարեսցես զմեզ աւթեվանս պատուականս ամենայն պատրաստութեամբ՝

Ի վայելումն ճաշակման երկնաւոր գառինդ,

Առանց պատժոց պարտաւորութեան ընդունել

Ձայս անմահացուցիչ մանանյս կենաց նորոյ փրկութեան:

(Բան ԼԳ-է, էջ 383)

Նշված «կենաց մանանան անմահ այս նոր փրկության» արտահայտությունը Նոր կտակարանի «Յայտնութիւն Յովհաննու» 49-50-րդ տողերի արձագանքն է, որտեղ ասվում է. «Ձեր հայրերը անապատում մանանան կերան, սակայն մեռան: Այս է երկնքից իջած հացը, որպեսզի ով որ սրանից ուտի, չմեռնի»¹⁶: «Իսկ զի՞նչ պարտ իցէ ըստ արքունական հրամանիդ՝ կե-

¹⁶ Յովհ. 6.49-50:

նաց կանոնիդ *ասել Աղոնայի տեր, եւ զիրամայեալ պատուերդ ոչ առնել*» (Բան ԼԴ-Ժ, էջ 389): Այստեղ ևս, չնայած առաջին հայացքից թվում է, թե նշվածներից բոլորը հենց հեղինակի «սրտի խորքից բխած» արտահայտություններ են, սակայն Աստվածաշնչի հետ համեմատելիս անմիջապես նկատվում է կտակարանային բեման: Երրորդ տողում «*ասեմ «Աղոնայի Տեր, բայց չկատարեմ պատվիրանը քո»*» արտահայտությունը Նոր Կտակարանի Ղուկաս ավետարանիչի խոսքերն են, որտեղ նա, կրկնելով Տիրոջը, ասում է. «Ինչու՞ ինձ «Տեր, Տեր» եք կոչում, իսկ ինչ ասում եմ չեք անում»¹⁷: Իսկ բանաստեղծության վերջին տողերում նշված «Որ ինձն իսկ գիս՝ զոսկեղէն տախտակս խաւսուն, նուիրեալ քումդ պատգամի, զգրեալս մատամբը աստուծոյ, եղծի, որ եւ խորտակելն է իրաւացի, եւ ես տխրատեսակ մրով զերկրորդն նմանութիւն առեալ հայթայթեմ» (նույն տեղում) արտահայտությունը՝ ուղղակի անդրադարձն է Հին Կտակարանի թեմայի. «Երբ Աստված Սինա լեռան վրա ավարտեց իր խոսքը, Մովսեսին տվեց վկայության երկու տախտակները՝ Աստծու մատով գրված քարե տախտակները»¹⁸: Նշենք նաև այն, որ Ղուրանում նույնպես առկա է հիշյալ համոզիպումը, երևույթ, որը խոսում է Աստվածաշնչի և Ղուրանի նմանությունների մասին:

Ինչպես Աստվածաշունչն ու սաղմոսները, այնպես էլ Ղուրանն ու հադիսները ունեն իրենց հատուկ մեկնությունները՝ (exegetic), սակայն այդ ամենի քննությունն այսօր դուրս է մեր առջև դրված խնդրի սահմաններից:

Այսպիսով, «Մասնավիում» առաջին հայացքից ավելի ակնառու է աշխարհիկ ոգին, քանի որ այս ստեղծագործությունը կազմված է աշխարհիկ թեմաներով առանձին պատմություններից, որոնց խորքում ու ենթատեքստում առկա է նաև հոգևոր շերտը: Երբ հեղինակն իր խոսքը Աստծուն է ուղղում, Նրա հետ երկխոսության մեջ մտնում, աներկբայորեն մտնում է հոգևոր սահմանների մեջ: Շատ հաճախ էլ, ընդհանրացնելով ղուրանյան որևէ մի միտք, ներկայացնում է պատկերավորման սեփական սահմաններով, իր անձնական մտորումները փոխանցում ընթերցողին:

آدم خاکی زحق آموخت علم تا به هفتم آسمان افروخت علم

(Մասնավի, առաջին գիրք, 1012)

Հողածին մարդն Աստծուց սովորեց գիտությունը,

Ու այդ գիտելիքը մինչև յոթերորդ երկինք լուսավորեց:

Այս տողերը գալիս են Ղուրանի «Ալ-Ալադ» (Արյուն) սուրայից. «Ընթերցիր, քանզի քո արարիչը, ողորմած է: Նա, ով փետրագրչով ուսուցանեց: Եվ սովորեցրեց մարդուն այն, ինչ չգիտեր»¹⁹: Այս միտքը հեղինակը վերցրել է Ղուրանում արձարծված այն խոսքից, համաձայն որի՝ Աստված ի սկզբանե մարդուն հորդորել է սովորել ու գիտելիքներ ձեռք բերել: Իսկ բանաստեղծության հաջորդ տողում նշված «յոթերորդ երկնքի» հիմքը աշխարհի գոյության ղուրանյան պատկերացումն է: Համաձայն Ղուրանի՝ «Աստված երկրի վրա գոյություն ունեցող ամեն բան բարիքներից ստեղծեց ձեզ համար, այնուհետև երկնքին անդրադարձավ և այն որպես յոթ երկնքներ կարգավորեց, և Նա ամենայն ինչից տեղյակ է»²⁰: Դարձյալ տեսնում ենք, թե

¹⁷Ղուկ. 6.46:
¹⁸Հին կտակարան, Ելք 31-18:
¹⁹Ղուրան, 96, 4,5:
²⁰Ղուրան, 1, 29:

ինչպես Ղուրանի խոսքերն ու գաղափարները Ռումիի գրչի ներքո ձևափոխվել ու պատկերավոր տեսք են ստացել:

Հաճախ, երբ Ռումին վերցնում է ղուրանյան ոչ թե մեկ, այլ մի քանի սուրաներում կրկնված այբոյներ ու արտահայտություններ, դրանք մատուցում է մեկ ընդհանրական մտքի տեսքով: Այս հնարքը պարսից գրականագետները անվանում են էղթեբաս (اقتباس), որը բառացի նշանակում է վեր հանել, օգտագործել:

3. Ռումիի կողմից կիրառված այլ հնարքներ

«Մասնավիում» Ռումին հաճախ արտահայտում է իր սեփական կարծիքը Ղուրանի մասին, յուրովի մեկնաբանում ու վերլուծում է նրա առանձին այբոյները կամ դրվագները: Միևնույն ժամանակ, լինելով համեմարել բանաստեղծ, նա իր խոսքը համեմում է հենց ղուրանյան բառերով ու արտահայտություններով, սակայն դրանք ո՛չ ակնարկ են, ո՛չ մեջբերումներ, ո՛չ Մուհամմադի կամ մարգարեների խոսքեր:

Ռումին երբեմն Ղուրանի ու Մարգարեի մասին հյուսում է զվարճալի հեքիաթանման բանաստեղծություններ, որոնք հիմնական նպատակը Սուրբ Գրքի վերաբերյալ իր գաղափարների ու մտորումների արժարծումն է: Հնարամտորեն են ստեղծված այն բանաստեղծությունները, որոնցում զլխավոր «հերոսներն» են մարգարեները, Ղուրանը և ինքը՝ աստվածը:

Աղոթքից՝ զուրյց, սրտից՝ մինչև ողբ

«Մատենում» և «Մասնավիում» առկա կարևորագույն խնդիրներից մեկը Աստծու հետ հաղորդակցվելու համար ընտրած դիմելաձևի հնարքն է: Մի դեպքում Նարեկացին փորձում է Բարձրյալի հետ հաղորդակցվել անմիջական աղոթքի ու խոսքի միջոցով՝ առանց միջնորդավորող օղակների, երբեմն, սակայն, դիմելով Քրիստոսին, Աստվածամորը, Սուրբ Երրորդությանն ու երկնային սրբերին՝ նրանց բարեխոսելու հախուռն ցանկությամբ, մյուս դեպքում՝ Ռումին առ Աստված ուղղված իր խոսքը, աղոթքն ու նույնիսկ փրկության աղերսը համեմում է գեղարվեստական բազմազան ու ճոխ հնարքներով, որ բխում է նրա պոետիկայի պահանջներից և իր կիրառած լեզվական հարուստ արտահայտչաձևերից: Ռումին, ինչպես Նարեկացին, մերթ ուղղակի, մերթ էլ անուղղակի Բարձրյալին է ուղղում իր աղոթքը՝ ներկայացնելով այն սուրբգրային խոսքի կանոններով՝ հորդորելով նաև հողեղեն հավատացյալներին աղոթել Աստծուն՝ իրենց հոգու մեջ փայտալեզվով Տիրոջ պատգամները²¹:

²¹ Գաղտնիք չէ, որ և՛ Ղուրանում, և՛ Աստվածաշնչում, հետևաբար և՛ «Մասնավիում» և՛ «Մատենում» առկա են բազմաթիվ տողեր, որոնցում արտահայտվում է այն միտքը, որ Աստծուն ցանկալի է լսել մահկանացուների աղոթքն ու մեղանչած մեղքերի թողության աղաչանքը: Օրինակ՝ Աստվածաշունչ՝ Իր աչքը դրեք [Աստված (Ս.Ա.) նրանց սրտի մեջ՝ ցոյց տալու համար նրանց իր գործերի մեծությունը, որպեսզի օրհնեն իր սուրբ անունը. նաև, որպեսզի պատմեն իր գործերի մեծությունը: (Սիրաքի իմաստությունը, 17. 7-8): Ղուրան՝ «Եվ ամեն առավոտ և իրիկուն՝ փառքով, հիշելով արտասանիր Արարչիդ անունը: Եվ գիշերամուտին աղոթքածեսով երկրպագիր Նրան և գիշերը տևականորեն օրհնանք իղիբ առ Աստված: (Ղուրան, 76, 25-26):

Նարեկացին յուրաքանչյուր «բան» սկսելիս իր «սրտի» խորքերից բխող աղոթքն ու աղաչանքն է ուղղում առ Աստված, ինչպես բոլոր միստիկները, որոնց համար «սիրտը» համարվում է Աստծու հետ հաղորդակցվելու հիմնական միջոցը, իսկ մաքրման միտումն այնքան է խորացել սուֆիական հոգևոր գաղափարախոսության մեջ, որ Աստծուն մերժենալու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է հղկել ու հայելու պես փայլեցնել սիրտը, որպեսզի այն այնքան մաքրվի, որ յուրաքանչյուր արարք արտացոլվի նրա մեջ: Միայն սրտի կատարյալ հղկման ու փայլեցման պարագայում է հնարավոր մուտք գործել հոգու աշխարհն ու հոգևոր ոլորտներ, արժանանալ Բարձրյալի տեսությանն ու հասնել փրկության: Ռումին, ինչպես և Նարեկացին, հանուն մարդկության մեղքերի քավման, սեփական ես-ն են թիրախ դարձնում՝ զոհասեղանին դնելով իրենց սիրտը:

بی زتکرار و کتاب و بی هنر
پاک از آرز و حرص و بخل و کینه ها
کو نقوش بی عدد را قایل است

رومیان آن صوفیان اند ای پدر!
لیک، صیقل کرده اند آن سینه ها
آن صفای آینه لا شک، دل است

(Մասնավի, Առաջին գիրք, 3483-3485)

Ո՛վ հայր, ռումիները այն սուֆիներն են,
որոնք, առանց կրկնության են, առանց զրքի ու առանց արվեստի:
Սակայն, այնքան են հղկել իրենց սրտերը,
որ այն մաքրվել է ազահությունից, խանդից ու քեմից:
Այն անբիծ հայելին, հաստատ սիրտն է,
որի մեջ արտացոլվում են անթիվ ու անհամար պատկերները:

Աներկբա հավատն ու հույսը Ռումիի հոգում ծնունդ են խորը համարձակություն: Ձգաքուն, որը Նարեկացուն մույնպես մղում է եթե ոչ հասնել, ապա զոհն տենչանքներով փորձել մոտենալ Կատարյալին՝ մերթ ակնածանքով, մերթ երկյուղածությամբ ու աղերսախառն հուզումով և մերթ ողբացող հոգու ամենաանկեղծ աղաչանքներով:

Նարեկացու և Ռումիի ստեղծագործության մեջ առկա որոշ ընդհանրություններով հանդերձ, գեղարվեստական հնարքների բազմազանությամբ առանձնանում է Ռումին, հատկապես իր «Մասնավիում»: Մասնավորապես ուշագրավ են այն հատվածները, որոնց մեջ հեղինակն ասես ինքն իրեն մխիթարելու, թե՛ առ Աստված ուղղած աղոթքը տեղ հասցնելու երաշխիք փնտրելու, թե՛ սրտում փրկության հույսեր փայփալելու նպատակով ինքը պատասխանում է Աստծու փոխարեն:

گفت حق: اگر فاسقی و اهل صنم
تو دعا را سخت گیر و می شخول

چون مرا خوانی، اجابت ها کنم
عاقبت برهاندت از دست غول

(Մասնավի, երրորդ գիրք, 756-757)

Եշմարտությունը [Աստված (Ս.Ա.)] ասաց. եթե դու մաքուր ես ու բարեպաշտ, երբ ինձ կանչես, ծայրնդ կլսեմ:

Խիստ բարեպաշտ եղի՞ր և ուշադիր [եղի՞ր] աղոթքի հանդեպ, և մի՛ անտեսիիր այն,

եվ ես ի վերջո, քեզ կփրկեմ չար դևերից:

Աղոթքի հոգեբանական վերլուծությունը Ռումիի «Մասնավիում»

Սուֆիների համար աղոթքի և Աստծու հետ հաղորդակցվելու զլխավոր տարրը մարդու սիրտն է. ինչքան սիրտը մաքուր է ու հղկված, այնքան դյուրին է նրանում արտացոլվում Աստծո խոսքն ու շունչը: Այս Ֆենոմենն այնքան է խորացել Ռումիի աշխարհայեցողության ու միստիկ ընկալումների մեջ, որ նրան հասցրել է այն համոզման, որ անկախ աղոթողի լեզվից ու նրա աղոթքի ձևից, անկախ կիրառած բառերից ու ոճից՝ այն կարող է լինել կատարյալ ու աստվածահաճո, եթե միայն բխում է սրտի խորքից ու անարատ հոգուց: Ռումիի կիրառած պոետիկական հնարքներից է նաև այն, որ նա երբեմն նույնիսկ խոսում է Աստծու կողմից, երկխոսության մեջ մտնում այս կամ այն սրբի կամ մույնիսկ հասարակ մահկանացուի հետ և փորձում պատասխանել կրոնական, փիլիսոփայական ու այլ տեսակի հարցերի:

Աշխատանքի այս բաժնում «Մասնավի»-ից մեջ է բերվել մի զվարճալի, բայց խորը՝ խոհափիլիսոփայական մանրապատում, որտեղ առկա երեք կերպարների՝ Աստծու, Մովսես մարգարեի և բարեպաշտ, բայց բացարձակապես անգրագետ հովվի միջոցով բացահայտվում են Ռումիի գաղափարական ու հոգեբանական մոտեցումները աղոթքի ու աղոթողի նկատմամբ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենի» և Ջալալ Էդրինի Ռումիի «Մասնավի» համեմատական ըննությունը հանգեցրել է հետևյալ եզրակացությունների.

1. Ավելի քան երկու հարյուրամյակների հեռավորությամբ ապրած միստիկ երկու բանաստեղծներն ունեն աշխարհընկալման, հայացքների, և հոգևոր ներաշխարհների բազմաթիվ ընդհանուր գծեր, ինչպես նաև տարբերություններ, որոնք բխում են նրանց անհատականությունից, դավանած հավատից, ստեղծագործական տաղանդից, անշուշտ, նաև ազգային նկարագրից ու ապրած միջավայրից:

2. Լինելով տարբեր դավանանքների հարող և էությանը միստիկ մտածողներ՝ նրանցից յուրաքանչյուրի գերնպատակը մարդկային կյանքի ճշմարիտ ուղիների որոնումն է, Աստծու հոգևոր ուժի զորությանն ապավինելը: Երկու դեպքում էլ գերնպատակը մեկն է՝ մարդու հոգևոր մաքրագործումն ու նրա կատարելագործումը և, ի վերջո, մերժենալն ու ձուլվելը Կատարյալին: Այս է մարդկային հոգու փրկության միակ ուղին:

3. Եթե հայ միջնադարյան իրականության մեջ Գրիգոր Նարեկացին առաջիններից մեկն է, որ կարողացել է հաղթահարել իր ժամանակի եկեղեցական թելոզգիայի պահանջներից բխող ու դրանցով սահմանափակվող մտահոգության կարծրատիպերը՝ ստեղծելով գրականության մի որակ, որն իր աստվածաբանական, մարդասիրական, ինչպես նաև գեղարվեստի ու լեզվի բարդության չափանիշներով կարևոր դերակատարություն է ունեցել ոչ միայն Հայաստանում, այլև նրա սահմաններից դուրս, ապա պարսից մեծ բանաստեղծ Ջալալ Էդրին Ռումին ևս իր «Մասնավի»-ով առաջադրել է դավանաբանական, մտավոր ու հումանիստական հայեցակարգեր, որոնք հսկայական դերակատարություն են ունեցել ոչ միայն պարսից այլև արևելյան աշխարհի ընթերցող հասարակության լայն շրջաններում:

4. Երկու երկերի տիպաբանական համեմատությունը համգեցնում է այն եզրակացության, որ երկու դեպքում էլ առկա են գաղափարական ու խոհափիլիսոփայական ընդհանուր դրույթներ, որոնց հիմքի վրա ձևավորվում է միատիպական մտահայեցողություն երևույթը: Դրանցից կարևորներն են մարդու ինքնաճանաչման խնդիրը և Աստծո օրինակով ձգտումը դեպի կատարյալը:

5. Ինքնաճանաչման բուռն ձգտումներն ու ջանքերը միատիպ երկու բանաստեղծների հոգում էլ ծնունդ են նոր ու բարձրագույն, հաճախ հակասական զգացումներ՝ ժամանակի մարդուն առաջադրելով նաև երկվության կամ «ամբիվալենտության» երևույթը, որ առկա է հոգու և մարմնի միջև: Ըստ էության, մարդու ազատ բնությունը չի հակասում այս հակադրության ձևավորմանը: Դա է պատճառը, որ մարդու էության հայտնության մեջ դրականն ու բացասականը՝ իբրև հակաբեկեռներ, կողք կողքի են ու անբաժան:

6. Երկու գլուխգործոց ստեղծագործությունների հիմնախնդիրն է կատարելության ու փրկության ձգտող «մեղավոր մարդը», որն ինքնաճանաչման միջոցով փորձում է իր գործած մեղքերի հետևանքները տեսնել և աղոթքներով ու մեղայականներով Աստծո անսպառ գործությամբ ձերբազատվել դրանցից, մաքրագործվել ու դառնալ կատարյալ մարդ:

7. Դեպի Աստված վերադառնալու գաղափարը և՛ Նարեկացու, և՛ Ռումիի կրոնափիլիսոփայական և հոգեբանական մտածողության ու էության անկյունաքարային տարրն է, ավելին՝ գերագույն նպատակը: Այս դրույթը, որը բազմիցս հիշատակված է Ղուրանում և Աստվածաշնչում, բազմաթիվ մեկնաբանություններով ներկայացվել է նաև աստվածաբանական և կրոնափիլիսոփայական այլ աշխատություններում: Սրանցում խոսքը անշուշտ վերաբերում է ոչ թե մարմնի, այլ հոգու վերադարձին: Ամենուրեք սկիզբների սկիզբը Աստվածն է: Նրան են նվիրված բոլոր այն հոգեվարժանքները, որոնցով զբաղվում են ճշմարիտ հավատացյալները՝ աստվածային լույսին հասնելու ակնկալիքով:

8. Քրիստոնեական միստիցիզմի և իսլամական սուֆիզմի զուգահեռ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ որոշակի տարբերություններով հանդերձ, Աստծուն միանալու միստիկական գաղափարը հաճախ իրականացվում է հոգևոր վարժանքների՝ աղոթքների, նշանակալից բառերի ու արտահայտությունների կրկնությամբ ու կենտրոնացումների միջոցով, որոնց մեջ խիստ կարևոր է աղոթքի դերը: Չենք բացառում նաև այն, որ մեղքերի թվարկումն ու դրանց անվերջ ու անդադար կրկնությունը ևս հոգևոր վարժանքի որոշակի ձև կարող է համարվել: Ե՛վ Նարեկացին, և՛ Ռումին մեկնողական խոսքից բացի, սա հաստատում են նաև երկու սուրբ գրքերից եկող օրենքների միջոցով:

9. Առկա են որոշակի տարբերություններ ևս. նախ՝ Նարեկացին առ Աստված ճանապարհը իրագործում է բացառելով աշխարհիկ կյանքը, իսկ այդ ճանապարհը Ռումիին չի պարտադրում ժխտել աշխարհիկն ու լիովին հեռանալ նրանից: Մյուս կողմից՝ եթե Նարեկացու համար մեղքերի գիտակցումն ու դրանց խոստովանությունը, զղջման ու ապաշխարանքի գործընթացը յուրօրինակ հոգեվարժության մոդել է, որտեղ հույժ կարևոր տեղ են զբաղեցնում հեղինակի ողբալի աղոթքները, մեղքերի թվարկումն ու նրանց կրկնությունը, կարծես, երկրորդ պլան մղվելով աշխարհիկ տարրերը, ապա, Ռումիի դեպքում, դա ոչ այնքան իրեն հատուկ հոգեվարժանք է, որքան՝ սու-

Ֆիներին: Այստեղ աղոթքից ու զեքրից (Աստծո անվան կրկնությունը) բացի կիրառվում են նաև այնպիսի աշխարհիկ տարրեր, ինչպիսիք են երաժշտությունը, պարը և երգը, թեև դրանք բոլորն էլ, որպես օժանդակ տարրեր, օգտագործվում են լիովին հոգևոր նպատակով:

10. Հոգևոր երևույթը երկու դեպքում էլ հաստատվում է ոչ միայն Ղուրանի և Աստվածաշնչի բնագրային օրինակներով, այլև այս խնդրին նվիրված փիլիսոփայական ու աստվածաբանական աշխատանքներով: Երկու դեպքում էլ աներկբա է սուրբգրային խոսքի ու նրա հոգևոր շնչի առկայությունը՝ և՛ կառուցվածքային ազդեցությունների, և՛ ուղղակի մեջբերումների, և՛ պատկերային համակարգի արտացոլումների, և՛ թաքուն ու անթաքույց ակնարկների տեսքով: Ինչ վերաբերում է առկա տարբերություններին, դա պարզ է դառնում նրանցից յուրաքանչյուրի կողմից կիրառված գեղարվեստական ու պոետիկական միջոցներով ու եղանակներով:

11. Նարեկացու «Մատեան»-ում և Ռումիի «Մասնավի»-ում չնայած նույնանուն են յուրաքանչյուրի կողմից որդեգրված խոհափիլիսոփայական, բարոյագիտական ու գաղափարական հիմնախնդիրները, սակայն նրանցում ակնհայտ են նաև ժանրային, ստեղծագործական և կառուցվածքային խիստ տարբերությունները: Մի դեպքում՝ աղոթքների, մեղայականների ու ողբերի մատյան, որտեղ առաջին հայացքից ակնառու են աղոթքի ժանրին առանձնահատուկ տարրերը, հոգևոր շունչը՝ Բարձրյալին դիմելու հոգու բուռն ձգտումը: Մյուս դեպքում՝ աշխարհիկ բնույթ կրող առակների, պատմությունների ու երբեմն նույնիսկ զվարճալի հեքիաթների շտեմարան, որտեղ թեև առաջին հայացքից, թվում է, աննկատ է հոգևոր խոսքը, և դրանք բարոյախրատական, փիլիսոփայական ու դաստիարակչական ուղղվածության ստեղծագործություններ են, այնուամենայնիվ հեղինակը միշտ էլ ենթատեքստում մատնանշում է հոգևոր սկիզբը:

ԱՏԵՆԱԽՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱՎԿԱԾ ՀՈՂՎԱԾՆԵՐ

1. Ինքնաճանաչման խնդիրը Նարեկացու և Ռումիի պոեզիայում, «Գաբրուն», 2009, թիվ 5-6, էջ 17-21:

2. Նարեկացու և Ռումիի պոետիկայիում սուրբ Գրքերի արտացոլման խնդրի շուրջ («Մատեան», «Մասնավի»), «Մերձավոր արևելք» հոդվածների ժողովածու, Երիտասարդ արևելագետների միջազգային 30-րդ գիտաժողով, Երևան, հուլիս, 2009, էջ 288-294:

3. Մարդու երկվության թեման Նարեկացու և Ռումիի պոեզիայում, «Կանթեղ», 2009, թիվ 4/41, էջ 3-8:

4. Սուրբգրային ակունքների ներթափանցումները Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան»-ում և Ռումիի «Մասնավի»-ում, Հայագիտական-իրանագիտական առաջին միջազգային գիտաժողովի զեկուցման դրույթներ, Իսպահան, նոյեմբեր, 2008, էջ 25-26:

5. Քրիստոնեական միստիցիզմի արտացոլումները Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան»-ում, Փիլիսոփայության համաշխարհային օրվան նվիրված միջազգային գիտաժողովի զեկուցման դրույթներ, Թեհրան, դեկտեմբեր, 2010, էջ 63-64:

بررسی تطبیقی دو کتاب "فغان نامه" گریگور نارگاتسی و
"مثنوی معنوی" جلال الدین رومی (مولانا)

چکیده پایان نامه ارائه شده جهت اخذ درجه علمی دکتری ادبیات.
دفاع از این پایان نامه تحت کدهای ویژه دو تخصص 10.01.01 "ادبیات کلاسیک ارمنی"
و 10.01.07 "ادبیات جهان" انجام خواهد شد.
مراسم دفاع در تاریخ 18 خرداد 1390 رأس ساعت 13:30 در نشست کمیته ویژه اعطای
درجه دکتری مجمع تخصصی 012 دانشگاه دولتی ایروان برگزار می شود.
محل برگزاری: ایروان، خیابان خاچاطور آبوویان، ساختمان 52/ا،
دانشگاه زبان و ادبیات ارمنی، سالن 202.

خلاصه

در پایان نامه فوق نقش و عملکرد دو شاعر بزرگ ایرانی و ارمنی گریگور نارگاتسی و جلال
الدین بلخی رومی (مولانا) مورد بررسی قرار گرفته و دو شاهدکار بی نظیر آنها "فغان نامه"
گرگوار" و "مثنوی معنوی" مقایسه شده است. دو شاعر عارفی که با وجود سه قرن اختلاف دارای
ایدئولوژی، افکار معنوی و فلسفی مشابه می باشند. هدف هر دوی آنها نیل به رهایی انسان از راه
کمال روح وی و بواسطه فنا در وجود لایتناهی خداوند می باشد. با وجود تشابه افکار و اهداف
معنوی، مسئله ای که آنها را از یکدیگر متمایز می سازد روشها و ترفندهایی است که هر یک از
آنها پیش گرفته و بواسطه آن می کوشد به کمال نهایی و نجات انسان دست یابد.
این پایان نامه متشکل از شش بخش است: مقدمه، سه فصل، نتایج، فهرست منابع و مأخذ.
در مقدمه ضمن بیان دلایل و اهداف انتخاب موضوع، به نوآوری های مندرج در پایان نامه اشاره
شده است. همچنین بطور مفصل درباره پیشینه تاریخی، تألیفات و تفسیرهای موجود در باره دو
اثر فوق الذکر صحبت شده است.

در فصل اول که متشکل از هشت بخش است سیر و سلوک هر یک از دو شاعر ارائه شده است. از
آنجایی که آشنایی، نقد و بررسی و مقایسه تطبیقی دو اثر مذکور مستلزم آشنایی با مفاهیم و مبانی
عرفان مسیحی (مسیسیسم) و عرفان اسلامی (صوفیسم) می باشد، لذا ابتدا به بررسی هر یک از
این طریقت ها پرداخته شده و سپس توضیحاتی در باره مجموعه آثار هر یک از آنها داده شده
است. دست آخر چگونگی خلق هر یک از این دو اثر جاودانه، مراحل تحریر و ویژگیهای ظاهری
و نمادین آنها بیان شده است.

در پایان فصل اول اشاراتی به نقل قولها، داستانها و روایتیهای شده که دو ملت ارمنی و ایرانی در
ذکر بزرگی و بی همتایی دو شاعر نامی و نامیرای سرزمینشان ساخته و پرداخته و آنها را نسل به
نسل، سینه به سینه حفظ کرده اند.

فصل دوم شامل چهار بخش است. بخش اول به بررسی انعکاسات "خودشناسی" در ایدئولوژی،
افکار و آثار دو شاعر می پردازد. بخش دوم که در واقع ادامه بخش اول محسوب می شود به قضیه
دو بعدی بودن انسان و تضاد جسم و روح می پردازد. بخش سوم شناخت گناه بوسیله عارف است و
اهمیت توبه در راه نجات و تکامل انسان. در آخر، مسئله بازگشت به مبدأ یا پدیده وحدت الوجود
بیان شده است.

"خودشناسی" اولین گامی است که عارف در جهت شناخت خدای خویش و جهان پیرامون برداشته
و بوسیله آن می کوشد به "انسانی کامل" تبدیل شود. شناخت خویشن امری است که فلاسفه باستان

نیز مردم را به آن فرا می خواندند تا آنها به انسانهایی کامل تبدیل شوند و قادر به درک جهان
پیرامون گردند. در احادیث پیامبر اسلام می خوانیم: " مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ". انجیل نیز
به امر خود شناسی اشاره نموده، و آن را پایه اصلی شناخت جهان و خدا نامیده است. برخی
عارفان می کوشند به خود شناسی دست یابند، اما چیزی که در نهایت با آن مواجه می شوند پوچی
مطلق است و تباهی، کشمکش بی نتیجه. در نهایت، شناخت دو بعد انسان است و درک مسئله
تضاد جسم و روح. نارگاتسی و مولانا همانند عرفای دیگر انسان را دارای دو بعد مساوی می
دانند. روح، بعدی است که می تواند انسان را به کمال نهایی برساند و جان بعدی است که انسان را
پست تر از پست ترین حیوانات و شیاطین می نماید. از طرف دیگر این اشرف مخلوقات، به لحاظ
برخورداری از والاترین خصوصیات معنوی، در صورت هدایت شدن به صراط مستقیم و تزکیه
نفس خویش می تواند جسم خاکی را نیز نجات داده و به رهایی مطلق دست یابد. در تلاطم شناخت
ابعاد انسان و روح و جسم وی گناه نیز توسط عارف شناخته می شود. وی در می یابد که اولین گام
در راه آرایش روح توبه و اعتراف گناهان ارادی و غیر ارادی اوست. نارگاتسی و مولانا هر دو
معتقدند که بدون اعتراف گناهان و طلب آمرزش از درگاه ایزد منان، بخششی وجود نخواهد داشت
و بدون توبه مسلماً نجاتی نخواهد بود. پس در وهله اول باید گناه را شناخت، آن را پذیرفت و از
صمیم قلب برای آن نالید و با تمام وجود طلب بخشش کرد. که تنها از این طریق است که می توان
به رهایی رسید. تمامی این اعمال جهت نیل به قرب الهی و بقا در وجود آن بزرگ بی پایان
صورت می گیرند. همانطور که کلام قرآن می گوید: "إِنَّ اللَّهَ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ"²². این دقیقاً
چیزی است که نارگاتسی نیز همانند کلیه عرفای دیگر در انتظارش بسر می برد. البته باید توجه
داشت که این بازگشت، بازگشت روح است و نه بازگشت جسم خاکی. روح پرتجلی انسان که در
زندان تاریک جسم در بند است تنها هنگامی به رهایی دست خواهد یافت که زندان تن شکسته شده
و روح اسیرش رها شود. آنگاه است که روح قادر به پرواز و بازگشت به سوی مبدأ هستی خود، به
سوی نور الهی و همانا مرجع هستی خود خواهد شد. این یعنی فنای انسان خاکی و بقای او در
وجود لایتناهی خداوند: عارف برای نیل به زیبایی نهایی و بقا در وجود واحد بی پایان، فنای جسم
خاکی را بی اراده پذیرفته و در آن جلال بی کران به کمال و بقای واقعی می رسد.

فصل سوم به بررسی انعکاسات کتابهای آسمانی بر دو اثر "فغان نامه" و "مثنوی" می پردازد.
از آنجایی که هر دوی آنها، چه گریگور نارگاتسی چه مولانا شاعرانی عارف بوده و مبنای کارشان
را کتب مقدسشان تشکیل می دهند، لذا بیسمارند تأثیرات انجیل مقدس در "فغان نامه" نارگاتسی و
تأثیرات قرآن مجید بر "مثنوی معنوی" مولانا.

"فغان نامه" نارگاتسی، بعد از انجیل مقدس، در میان ارمنیان مقدسترین کتاب محسوب شده و از
جانب آنها حتی پرستیده شده است، تا جایی که مردم ارمنی آنرا بعنوان کتاب مقدس معجزه گر زیر
بالین خویش نهاده و برای شفای بیمارانشان به دعاهای آن پناه برده اند. و اما در مورد "مثنوی
معنوی" مولانا بهتر است زیباترین تشبیه را از زبان عبدالرحمان جامی، شاعر قرن نهم هجری
شمسی بشنویم:

مثنوی مولوی معنوی هست قرآن به زبان پهلوی²³

این فصل شامل سه بخش است. در بخش نخست تأثیرات انجیل مقدس و کتاب آیات (ساقموسها) بر
"فغان نامه" نارگاتسی، همچنین تأثیرات قرآن مجید و احادیث بر "مثنوی" مولانا از سه بعد مختلف

²²قرآن، 20، 156.

²³عبد الرحمان جامی، شرح احوال و اسرار، تهران، 1320، ص: 87-فج.

Արք օլ Ռահման Ջամի, Շարհե աիվալ վա սարար, (Գաղտնիքների բացահայտումը),
Թեհրան, 1320 (այսլ. քվ. 1941), էջ 87:

A Comparative Study of Grigor Naregatsi's "Book of Lamentations"
and Rumi's "Masnavai Manavi"

SUMMARY

This dissertation is a comparative study of Grigor Naregatsi's "Book of Lamentations" and Jalal Eddin Balkhi Rumi's (Molana) "Masnavai Manavi." It observes and analyzes the famous works of these two great Armenian and Iranian mystics, philosophers and poets.

The two poets lived in different centuries, yet shared the same ideology and philosophical thoughts. Both believed that many paths led to God, but ultimately came from cleansing the soul and losing oneself. The study consists of a preface, three chapters, conclusion and sources.

The preface serves primarily as an **introduction**. It explains the reasons for exploring this topic and the new ideas being raised. Additionally, it provides a full history of works that previously studied and interpreted these ancient masterpieces.

The **first chapter** consists of eight parts. It begins with a complete biography of the two poets, including a summary of their entire body of work. This is followed by a detailed analysis of Christian mysticism and Islamic Sufism, as well as the differences and similarities between them. The aim is to give the reader an idea of the circumstances that led these two authors to create these valuable pieces of literature. Finally, the chapter ends with a focus on the many legends and stories that have been told about Naregatsi and Rumi, which reflect the importance of the authors in their respective cultures.

The **second chapter** consists of four parts. It examines the two poets' ideology of self-knowledge, the conflict between body and soul, and the need to repent sins as a means to return the soul to God, its original source.

In both Christianity and Islam, the journey toward God and perfection begins with self-knowledge. Both the Bible and the Quoran say that in order to understand God, one must first understand himself.

Following self-knowledge and understanding, humans will then realize the extreme contrast between body and soul. Naregatsi and Rumi, as other mystics, acknowledge the multi-dimensional nature of people. The soul, as one dimension, can bring a person to perfection. The body, as another dimension, can turn him into the lowest kind of animal or devil. As humans are multi-dimensional, if they are guided correctly, they can escape their animal body and save the soul. Both poets agree that, to attain perfection, humans must repent all sins. Otherwise, they will not feel God's mercy, and they will not be saved.

The Quran says that "We come from God, and we will return to Him." In their works, Rumi and Naregatsi search for the path to God. Of course, the return to God speaks about the soul's return, not the body's. It is the idea that the bright human soul is imprisoned in the body's darkness. The soul must break free from the body in order to fly toward the light and return to God. To separate the body and soul, humans must forget themselves. For mystics, annihilation in God is being unified with God for the duration.

مورد بررسی قرار گرفته است. این سه بعد عبارتند از: تأثیرات ظاهری در شکل و ساختار دو اثر، استفاده از جملات، آیه ها و کلمات بدون تغییر، همچنین استفاده از معانی و جملات کتب مقدس بشکل کنایه ها، اقتباسها و روشهایی که مختص هر یک از دو شاعر مذکور می باشد. در بخش دوم روشهای نیایش و دعای هر یک از این دو عارف، همچنین کلیه طریقی که هر یک از آنها جهت نیایش و صحبت با خداوند، در دو اثر مذکور، بکار گرفته اند مورد بررسی قرار گرفته است.

در بخش پایانی به تفسیر روح نیایش در "مثنوی معنوی" مولانا و "فغان نامه" نارگاتسی پرداخته شده است.

هر یک از فصلها و بخشهای فوق الذکر توسط مثالهای متعددی از دو اثر تفسیر، سپس با یکدیگر مقایسه شده اند و تمامی موارد مشابه و متضاد مورد نقد و بررسی قرار گرفته اند.

در بخش پایانی نتایج اصلی و بنیادین بدست آمده از مقایسه دو اثر نامبرده ذکر شده و در یازده مورد مندرج شده است.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КНИГ «КНИГА СКОРБНЫХ ПЕСНОПЕНИЙ» ГРИГОРА НАРЕКАЦИ И «МАСНАВИ МАНАВИ» ДЖАЛЛАЛА ЭДИНА РУМИ

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальностям 10.01.01 – «Армянская классическая литература» и 10.01.07 – «Зарубежная литература».

Защита состоится 8-го июня 2011 года в 13³⁰ на заседании действующего при ВАК в ЕГУ специализированного совета 012.

Адрес: РА Ереван, улица Х. Абовяна, 52а, факультет армянской филологии, аудитория 202.

Р е з ю м е

Темой исследования является конкретный отрезок истории литературы двух соседних стран – Ирана и Армении, на протяжении столетий живущих бок о бок, хорошо знакомых с культурой, языком и литературой друг друга, испытывающих взаимовлияние жизни, обычаев и быта, в рамках которого материалом для сравнения послужила поэзия двух мистических поэтов Ирана и Армении – Григора Нарекаци и Джаллала Эдина Руми.

Здесь заметны определенные совпадения взглядов, мировосприятия, философских раздумий и идеологии, а также множество расхождений.

Работа состоит из введения, трех глав с соответствующими подразделами, выводов и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается выбор темы, цель и актуальность исследования. Представлен обзор научно значимых исследований в этой области, которые и послужили основой для написания настоящей работы.

В первой главе представлены периоды жизни обоих поэтов, их биографии и творческое мышление, типология которых чрезвычайно важна для уточнения соответствий и различий между произведениями этих авторов. Говорится о проявлениях элементов христианского мистицизма и исламского суфизма и их особенностях. Далее представлены этапы создания и структурное своеобразие «Книги...» и «Маснави...». В конце Нарекаци и Руми исследуются в сознании народа: в беседах и традициях.

Во второй главе исследуются общие положения, на базе которых сформировалось явление мистического мировоззрения. Многочисленные, существующие типологические и генеалогические совпадения исходят от системы мышления средневекового человека, от Священных книг, различных религиозных идеологий, общечеловеческих интеллектуальных достижений и самых различных философских направлений.

The **third chapter** studies parts of the Bible and the Quran and focuses on the poets' impressions on these Holy Books. Furthermore, Naregatsi's and Rumi's masterpieces play an important spiritual role in their respective cultures. Naregatsi's "Book of Lamentations" is the best known holy book after the Bible and has been worshiped by Armenians. Likewise, Abd ol Rahman Jami has said that Rumi's "Masnavi Manavi" is the "Quran written in the Pahlavi language."

The third chapter begins by exploring the influence of the Quran on "Masnavi" and the influence of the Psalms on the "Book of Lamentations. The influences manifest themselves in three ways: the construction and appearance of the works, the use of exact words and verses from the Holy books, and the paraphrasing of the Holy Books to create their own unique literature.

Next, the chapter studies the different methods Naregatsi and Rumi used to pray and talk to God in their efforts to reach Him. Their distinctive approaches and individual skills bring significant originality to their works.

The chapter closes with a discussion of the psychological effects of prayer on Rumi.

All chapters and sub-chapter made part of this dissertation contain specific and detailed examples comparing the works of the individual authors.

Finally, the **conclusion** offers the eleven findings resulting from the dissertation.

«Самопознание» является первичной задачей с религиозно-философской основой, которая приобрела свое место и значимость не только у армян и персов, но и в системе произведений крупных мыслителей всего мира. Апологеты мусульманского вероисповедания приравнивают самопознание к познанию Бога: «Тот, кто познал самого себя, познает и Бога». Усилия и стремление к самопознанию рождает в душе мистика новые чувства и ставят его перед выбором. В этом плане наиболее характерным в сущности человека является присутствие двойственности или «амбивалентности» души и тела, а также неразделимых чувств – положительного и отрицательного. В центре идей и созданных Нарекаци и Руми образных систем поставлен стремящийся к совершенству и спасению «грешный» человек, который от роду несет на лбу отпечаток греха первобытного человека. А покаяние является первым шагом обращения к Господу, который направляет его по пути к очищению души и в конечном итоге – к спасению. Именно этому посвящены упражнения по закалке души, которыми занимаются мистики, отрицая тело и отходя от мирского.

В третьей главе представлено непосредственное и опосредованное влияние Священных книг на обоих поэтов: в одном случае явное отражение Библии и Псаломов («Книге...»), в другом – слово и дух Корана в «Маснави...».

Исследование проводилось по трем условным подгруппам:

1. Структурные влияния и уподобления (сходства структуры и формы псаломов в «Книге...» Нарекаци, в частности, в моменты диалога с Араевчем и воодушевление от общения с ним, а «Маснави...» - будто одна из непревзойденных интерпретаций Корана, которая от начала до конца пронизана аятами и выражениями из Корана и глубоко отражает его структурно-смысловое своеобразие).

2. Прямые цитаты из Священного писания и воздействие образной системы в виде обзора: в «Книге...» Нарекаци, как и в «Маснави...» Руми очевидны строки, в которых в одном случае непосредственно цитируются библейские слова и псаломы, в другом – аятаи или адисы Корана. Примечательно то обстоятельство, что в обоих случаях цитируемые из Священных книг соответствующие выражения мастерски рифмованы и приведены в соответствие со стилистическим и поэтическим строем других строк «Книги...» и «Маснави...», слившись с ними настолько, что кажутся результатом изложения именно этих авторов, а не Библии или Корана.

В конце главы представлены примененные Руми другие средства и психологический анализ Молитвы в его «Мансави...».

Каждая из вышеотмеченных проблем представлена с привлечением многочисленных примеров и параллелей, затем на основе сопоставления раскрыты имеющиеся между ними сходства и различия.

В конце диссертации приводится перечень выводов из одиннадцати пунктов, где обобщены результаты проведенного исследования.

